

4. Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка / Г.А. Золотова, Н.К. Онипенко, М.Ю. Сидорова. – М., 1998. – 528 с.
5. Історія української мови: Синтаксис / [Арполенко Г.П., Грищенко А.П., Німчук В.В., Русанівський В.М., Щербатюк Г.Х. та ін.]. – К. : Наук. думка, 1983. – 504 с.
6. Ключов Г.Н. О предикативных связках *есть* и *это* / Г.Н. Ключов // Русский язык. Минск. – 1985. – [вып. 5.]. – С.45–56.
7. Ковбаса Н.Л. Розрізнення синтаксичних валентностей дієслівних зв'язок у іменному складеному присудку (за дистрибутивно-трансформаційними ознаками) / Н.Л. Ковбаса // Мовознавство. – 1969. – №6. – С. 31–37.
8. Лекант П.А. Типы и формы сказуемого в современном русском языке / П.А. Лекант. – М. : Высшая школа, 1976. – 145 с.
9. Лингвистический энциклопедический словарь / [под ред. В.Н. Ярцевой]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
10. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. – М. : Наука, 1956. – 420 с.
11. Потехина А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потехина. – М., 1958. – Т. I–II. – 536 с.
12. Русская грамматика / [под ред. Н.Ю. Шведовой]. – М.: Изд-во „Наука”, 1980. Т. II. – Синтаксис. – М., 1980. – 712 с.
13. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / [за ред. І.К. Білодіда]. – К.: Наукова думка, 1969. – 584 с.
14. Цейтлин С.Н. Синтаксические модели со значением психического состояния и их синонимика / С.Н. Цейтлин // Синтаксис и стилистика / [отв. ред. Г.А. Золотова]. – М.: Наука, 1976. – С. 161–181.
15. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка / А.А. Шахматов; [вступ. статья проф. Е.В. Клобукова; редакция и комментарии проф. Е.С. Истриной]. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 624 с.
16. Ширяев Е.Н. Нулевые глаголы как члены парадигматических отношений: автореф. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 „Русский язык” / Е.Н. Ширяев. – М., 1967. – 19 с.

В статье рассмотрены средства выражения связочного компонента составного именного сказуемого с основной частью – словоформой существительного, проанализирована степень десемантизации разных групп глаголов.

Ключевые слова: составное именное сказуемое, связка, десемантизация.

The article deals with the means of expressing of copula's component of nominal predicate with the main part – form of nominal, also it researches the grade of desemantization of different verb's groups.

Key words: nominal predicate, copula, desemantization.

УДК 811.161.2: 373.611

В.М. Фурса

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОДОВОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ НОВІТНІХ ІНШОМОВНИХ НЕВІДМІНЮВАНИХ ІМЕННИКІВ – НАЗВ НЕІСТОТ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті визначено основні тенденції родової диференціації нових іншомовних невідмінюваних іменників, виявлено хитання у встановленні родової належності деяких із них та розбіжності в кодифікації родової ознаки.

Ключові слова: невідмінювані іменники, лексико-семантична група, чоловічий рід, жіночий рід, середній рід.

В українській мові розподіл іншомовних невідмінюваних іменників між родами опосередкований їхньою семантикою, належністю до лексико-граматичного розряду істота – неістота та загальним принципом розмежування назв осіб і назв не-осіб серед іменників – назв істот.

Однією з актуальних проблем української мови є родова диференціація новітніх іншомовних невідмінюваних іменників – назв неістот. Традиційно такі іменники зараховували до середнього роду, оскільки він, як зазначав Виноградов, «був складом для запозичених слів, які своїм звучанням і морфологічною будовою не співвідносилися з типовими формами» [2, 79]. Проте, як засвідчила мовна практика останніх десятиріч, у сучасній українській літературній мові розвиваються специфічні критерії мотивації граматичного роду іншомовних невідмінюваних іменників – назв неістот, що зумовлено мовними й позамовними чинниками, які внесли додаткову мотивацію в наявну структуру родової кваліфікації запозичень. Дослідники граматичних категорій іменника, передусім О.К. Безпояско та А.П. Загнітко, уже відзначали наявність хитань в оформленні категорії роду невідмінюваних іменників – назв неістот [1, 123–129], [3, 89–94]. Це зумовлено багатьма причинами, серед яких варто назвати активне входження нового слова до лексичного фонду української мови, формування системи синонімічних, лексико-семантичних зв'язків, підпорядкування всім граматичним категоріям і виникнення морфологічних зв'язків з системою відмінюваних іменників [3, 179]. Граматичний рід невідмінюваних іменників іншомовного походження здебільшого визначають за граматичним родом того загального відмінюваного іменника, який становить щодо невідмінюваного родово поняття, бо «запозичене слово ... через відсутність морфологічної мотивованості родової належності асоціюється з родовим словом, унаслідок чого граматичний рід загальної назви переноситься на іншомовне слово» [3, 179].

Цей чинник зумовив зміну граматичного значення середнього роду на граматичне значення чоловічого роду в цілої низки іншомовних невідмінюваних іменників – назв неістот. Слова **торнадо**, **памперо**, **майстро**, **сироко**, **грего** в сучасній українській літературній мові функціонують як іменники чоловічого роду, бо їхнє родове поняття позначає іменник чоловічого роду **вітер**, пор.: **Торнадо** також зруйнував багато житлових будинків, машин, повалив дерева та лінії електропередач (Україна молода); На південь Італії налетів **сироко**, наніс піску з Сахари (Л. Костенко); **Торнадо** відніс хлопця на 107 метрів (Високий замок); ...хмара на південному заході катастрофічно росла, **майстро** поволі переліг на **грего** – протилежний вітер, **грего** підганяв хмару з усіх боків, він тирлував її, збивав докоти, мов отару (Ю. Яновський).

Аналогічна ситуація щодо родової кваліфікації й деяких невідмінюваних іменників лексико-семантичної групи «назви танців». Як іменники чоловічого роду вживаються **буги-вуги** (американський парний танець), **лімбо** (сучасний танець-змагання), **сиртакі** (популярний грецький танець), **шимі** (салонний бальний танець). Напр.: Лише потім усвідомлюєш: це враження актор створює навмисно, щоб на останніх хвилинах вистави захопити публіку раптовим перевтіленням, шаленим **сиртакі** в синхронному дуєті з Хостікоєвим (Віче); Під звуки національного грецького інструменту бузуки для Вас станцюють знаменитий **сиртакі** (Буковинська правда); Він [хлопець] вчинив як справжній лицар – станцював запальний **буги-вуги** (knukim.edu.ua). Проте не всі невідмінювані іменники цієї лексико-семантичної групи зазнали родової трансформації, пор.: **болеро**, невідм., с. р. – старовинний іспанський танець [6, 59; 8, 67]; **ліпсі**, невідм., с. р. – парний танець [6, 491]; **фанданго**, невідм., с. р. – іспанський народний танець [6, 1315] тощо. Невідмінюваний іменник **ча-ча-ча** (швидкий ритмічний танець латиноамериканського походження) в «Українському орфографічному словнику» [7, 973] зафіксований як іменник чоловічого роду, тоді як «Великий тлумачний словник сучасної української мови» подає його як іменник жіночого роду [6, 1372], а «Словник української мови» [8, 1266] – як іменник з подвійним граматичним значенням середнього та жіночого роду. Очевидно, вторинне граматичне значення жіночого роду закріпилося за подібністю цього іншомовного слова до форм відмінюваних іменників з фіналлю –а, які традиційно в українській мові належать до жіночого роду.

До чоловічого роду віднесено також **брі**, **сулугуні** (за родовою назвою *сир*); **каберне**, **сапераві**, **ркацителі** (за родовою назвою *виноград*); **бенді** (за родовою назвою *хокей з м'ячем*); **кабукі** (за родовою назвою *театр*); **регі**, **кантрі** (за родовою назвою *різновид, стиль у музиці*); **метилблау**, **нейблау**, **індантеблау** (за родовою назвою *барвник*); **мачете** (за родовою назвою *ніж*); **комбі**, **багі** (за родовою назвою *автомобіль*); **гохуа** (за родовою назвою *животис*); **луї** (слово зберігає чоловічий рід через наявність чіткого зв'язку з іменником *луїдор*); **кавасаки** (за родовою назвою *човен*); **махалля** (за родовою назвою *квартал у східному місті*); **карбонадо** (за родовою назвою *алмаз*); **рістрето**, **капучино**, **експресо** (за родовою назвою *напій*), **хачанурі** (за родовою назвою *хліб*) та ін., напр.: До того ж **сулугуні** солоний, а класична моцарела – ні (golosukraine.com/); Найвідомішими грузинськими сортами винограду є білий **ркацителі** та червоний **сапераві**, які є головною сировиною під час виготовлення різних видів ординарних і марочних вин (Молодий буковинець); У класичному японському **кабукі** чоловіки виконують і жіночі ролі (libterstory.blogspot.com); Адже ота худа спина попереду та гострий **мачете**, який зі свистом розсікає тягуче глизяве повітря, раз за разом врізаючись в малахітове тіло джунглів, – оце й усе, що може повернути нас до нормального світу, до нашого зв'язку з цивілізацією (М. Кідрук); ...кавова карта цього закладу, крім традиційного “**експресо**”, пропонує скуштувати, скажімо, досі мені невідомий “**рістрето**” (Без цензури); Де це серед ночі в придорожньому кафе, як за помахом чарівної палички, можуть з'явитися гарячий **хачанурі** й вино, щойно господарі почують, що в компанії іменник? (Дзеркало тижня); ...аджарський **хачанурі** роблять у вигляді човника із сирим жовтком посередині, є **хачанурі** у вигляді піци із сиром, запеченим усередині (Україна молода). Ці приклади свідчать, що перерозподіл граматичного значення роду активно відбувається серед невідмінюваних іменників-неологізмів.

Тенденція до родової диференціації за тематично означуванним словом зумовлює перенесення і граматичного значення жіночого роду відмінюваного іменника, що виступає родовою назвою, на видові номінації іменників – назв неістот невідмінюваного зразка. Наприклад, слова **амхара**, **банту**, **гінді**, **зулу**, **йоруба**, **кечуа**, **мандинго**, **маорі**, **навахо**, **пехлеві**, **пунишу**, **пуєбло**, **санго**, **сомалі**, **суахілі**, **урду**, **фіджі**, **хауса** тощо функціонують як іменники жіночого роду, бо їхнє родове поняття виражає іменник **мова** з грамою жіночого роду, пор.: Російська опинилася на почесному тридцять четвертому, яке поділила з монгольською та **суахілі** (Ю. Андрухович); ...другу молодість переживають такі мови африканських народів, як **суахілі**, **хауса**, **санго** та **йоруба** (Наука і суспільство); Офіційними тут [у Танзанії] визнано дві мови – **суахілі** і англійську (Україна молода); З 2010 року на студіях України можна замовляти дубляж хоч російською

мовою, хоч **суахілі**, було б бажання (Дзеркало тижня); *Про те, що книга Миколи Островського «Як гартувалася сталь» мала неабиякий розголос у світі, свідчать хоча б її видання (є у фондах музею) на таких мовах світу, як бенгальська, **пунишу, суахілі, японська, китайська** (Україна молода). Проте субстантив **пали** (одна з середньоіндійських мов) у “Великому зведеному орфографічному словнику сучасної української мови” [5, 454] та “Українському орфографічному словнику” [7, 555] зафіксований як іменник чоловічого роду, що, на нашу думку, зумовлено впливом російської мови, де іменники – назви мов мають значення чоловічого роду (пор.: *пали нескл. м.* (Крысин Л.П. Толковий словарь иноязычных слов. – М. : Русский язык, 2003, с. 502).*

Закон семантичного підпорядкування в сучасній мовній практиці зумовив зміну граматичного значення середнього роду на граматичне значення жіночого роду в таких невідмінюваних іменниках – назвах неістот: **авеню, итрасе** (за родовою назвою *вулиця*); **боржомі, віші** (за родовою назвою “*мінеральна вода*”); **страдиварі, хардингфеле** (за родовою назвою *скрипка*); **вилепілі, стабуле** (за родовою назвою *сопілка*); **бері-бері, мільдю** (за родовою назвою *хвороба*); **кольрабі, салямі** (за родовими назвами *капуста, ковбаса* відповідно); **пастіччо** (за родовою назвою *опера*); **проміле** (за родовою назвою *частка*), **торі** (за родовою назвою *партія*); **кондакарі** (за родовою назвою *книга*) та ін. Пор.: *На тій самій нью-йоркській П’ятій авеню стояв готель «П’ер» (П. Загребельний); Як це давно зроблено, наприклад, у Німеччині, де мало не на кожному хуторі є своя Індустрі-итрасе – вулиця, на якій розташовані малі й середні фірми, що створюють левову частку робочих місць в країні (Україна молода); Усім відома «боржомі», наприклад, належить до гідрокарбонатних вод (Україна молода); Хроматична сопілка – сестра білоруської дуди, польської фуюрки, чеської сопеліни, російської сопелі, литовської лумдзяліси, латиської стабуле, естонської вилепілі (Музика).*

У закріпленні вторинного граматичного значення роду важливим чинником виступає формальна подібність невідмінюваного іменника до відмінюваних. Чимало лексем з фіналлю *-а* набули граматичного значення жіночого роду, пор.: **фейхоа, твема, бальбоа, мудра, лоа, ча-ча-ча** та ін., напр.: *...фейхоа – іспанського походження, з родини міртових. На Кавказі вічнозелена, росте чагарниками або деревами (Україна).* Іншомовні слова **карт-блани, жакоб** і под. належать до чоловічого роду за формальною ознакою, напр.: *“Чорноморнафтогаз” наразі отримав газово-нафтовий «Зміїний» карт-блани (Україна молода); Виконавча влада і губернатор отримали певний карт-блани у просуванні через облраду галузевих програм (Дзеркало тижня).*

Невідмінювані іменники **бієнале, трієнале** мають значення “фестиваль” або “виставка”, які розрізняють за допомогою граем чоловічого або жіночого роду, пор.: *У минулій бієнале брали участь митці із Сербії, Словаччини і США (Україна молода); Одеситка Оксана Мась, яка збрала оплески на попередньому Венеціанському бієнале завдяки картині-іконі, складеній із писанок, цьогоріч також представлятиме Україну (Україна молода).* Показниками граматичного значення роду в цих реченнях є приіменниковий залежний член з атрибутивною функцією. Крім того, у цій ролі можуть використовуватися й інші синтаксичні засоби – займенники різних груп, дієслова у функції предиката чи ідентифікатора.

Деякі невідмінювані іменники мають граматичне значення середнього і чоловічого або середнього і жіночого роду, напр.: **есперанто, віші, ламентто** – ж. і с. роду; **бренді, екю, ескудо, наргіле, нейтрино, па-де-де, па-де-труа, статус-кво, хаші** – с. і ч. роду. Вторинне граматичне значення роду цих іменників новіше і зумовлене системою лексико-семантичних зв’язків невідмінюваного іменника як видової номінації і загальнородової назви, унаслідок чого відбувається перенесення формально мотивованого роду відмінюваного іменника на невідмінюваний.

Тенденція визначати граматичне значення роду невідмінюваних іменників – назв неістот відповідно до комплексу лексико-семантичних зв’язків є дуже активною в сучасній українській мові. У «Великому зведеному орфографічному словнику української мови» [5] невідмінювані іменники-неологізми зафіксовані без граматичної індексації родової належності, напр.: **адрія, азмарі, айтису, акме, алонже, альніко, аматисто, асулехо, бахіші, бахуврихі, баяті, бензоє, броше, варимю, візе, іґано, імпасто, індосо, іно, інсі, інтонако, кабі, каліпсо, каліче, кантаджиро, каррі, катахалі, ківарі, кокле, корзо, котарзі, кото, пандеро, пандурі, сантурі, синто, соті, субімаго, субіто, субресо, тату, тондо, ферніко, чанді** та ін. Ці неологізми свідчать про витворення абсолютно нових і відмінних тенденцій та законів родової диференціації невідмінюваних іменників. Тільки мовна практика й активне освоєння таких субстантивів українською мовою диференціюють на перспективу їхній граматичний рід.

Родова належність іншомовних невідмінюваних іменників – власних географічних назв, найменувань газет, журналів підпорядкована формально мотивованому граматичному значенню роду загальних назв, що виступають родовими поняттями – держава, місто, озеро, річка, гора, острів, столиця,

порт, провінція, штат, газета, журнал і т. ін.: *гостинне Батумі* (місто), *стрімка Арагві* (річка), *висока Ай-Петрі* (вершина), *зелений Хоккайдо* (острів), *небезпечний Страмболі* (вулкан). Функціонування маловідомих і рідковживаних іменників супроводжується своєрідними «позначками» – родовими назвами, пор.: *Скелет кита знайдено біля столиці країни Сантьяго* (Вечірній Київ); *Імена українських альпіністів, що загинули в ущелині Безенгі, назвали в їхньому місті* (Україна молода); *Речника лікуватимуть у штатах Огайо* (Вечірній Київ). Для невідмінюваних іменників-топонімів, які відомі широкому загалу, такі позначки необов'язкові: *Юрій Іванович на літні вакації вирушив аж до далекої латиноамериканської Перу* (Україна молода). Якщо слово співвідноситься з різними родовими поняттями, воно вживається в різних формах роду, пор.: *Гаїті потроху оговтується після найбільш руйнівного у своїй історії землетрусу, який 12 січня перетворив цю бідну, але мальовничу країну в Карибському морі на руїни* (Україна молода); *Увечері понеділка за місцевим часом (опівночі за київським) острів Гаїті захитався від найпотужнішого землетрусу* (Україна молода).

За родовою назвою визначають і рід невідмінюваних іменників – назв органів преси, громадських організацій, спортивних клубів, команд тощо. Напр.: *Про це повідомила “Торонто стар”* (газета); *“Темпо” подав цікаві публікації про футбольний чемпіонат* (журнал); *“Наполі” перемогла у фінальному матчі з рахунком 3:1* (команда).

Отже, серед невідмінюваних іменників – назв неістот у сучасній українській мові виявлено нові тенденції перерозподілу за родами, що зумовлено активним входженням цих одиниць, а особливо нових, до словникового фонду мови-реципієнта. Помітно розширилося коло невідмінюваних іменників, родової належності яких визначено за родовою ознакою їхнього загального слова-поняття. Родове значення багатьох невідмінюваних субстантивів-неологізмів у нових лексикографічних виданнях ще не кодифіковане.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії / О.К. Безпояско. – К. : Наук. думка, 1991. – 171с.
2. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1986. – 640 с.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови : Морфологія / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонДу, 1996. – 435 с.
4. Озерова Н.Г. Лексическая и грамматическая семантика существительного / Н.Г. Озерова. – К. : Наук. думка, 1990. – 192 с.
5. Великий зведений орфографічний словник сучасної української мови. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004.
7. Український орфографічний словник. – К. : Довіра, 2009.
8. Словник української мови / Кер. В.В. Німчук / Відп. ред. В.В. Жайворонок. – К. : ВЦ «Просвіта», 2012. – 1320 с.

В статье установлены основные тенденции дифференциации рода неизменяемых имен существительных, обнаружено шатание в установлении родовой принадлежности некоторых из них и расхождения в кодификации родовой признака.

Ключевые слова: неизменяемые имена существительные, лексико-семантическая группа, мужской род, женский род, средний род.

The article determines the basic tendencies of gender differentiation of the new indeclinable nouns; it reveals the instability in gender determination of some of them and the divergences in regulation of gender features.

Key words: indeclinable nouns, lexical and semantic group, masculine gender, feminine gender, neuter.

УДК 81'373.61=161.2

В.Г. Шемет

СЕМАНТИКА ТА СТРУКТУРА ПРЕФІКСОЇДНИХ ДЕРИВАТИВ НА ПОЗНАЧЕННЯ РЕЧОВИН

У статті розглянуто семантику префіксоїдних дериватів на позначення речовин, визначено структурно-семантичні зв'язки префіксоїдів, з'ясовано структурні особливості композитів.

Ключові слова: префіксоїд, композит, аглютинація, телескопія, словотвірна активність, основокладання.

У сучасному мовознавстві особливої актуальності набули дослідження зі словотвору, зокрема вивчення синкретичних морфем – префіксоїдів та суфіксоїдів. Активізація досліджень композитів із префіксоїдами пов'язана з появою нових предметів позамовної дійсності й необхідністю їх номінування. На сьогодні дослідженню афіксоїдів в українській мові присвячено чимало наукових розвідок (Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. О. Симоненко, І. М. Кочан, Н. С. Кобзар та інші), але попри це досі залишається малодослідженою семантика такого типу формантів у структурі як питомих, так і запозичених композитів.